

ΑΓΙΟΙ ΤΟΠΟΙ

ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟΥΣ ΤΟΠΟΥΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ, ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ, ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Μία συζήτηση με τον καθηγητή Γ.Π. Λάββα

Μάνος Μικελάκης

Αρχαιολόγος-Υπ. διδάκτωρ ΕΜΠ

Κάθε ενέργεια του υποκειμένου (π.χ. ποιητική, κριτική, επιστημονική) είναι πάντοτε λόγος σημαντικός της ετερότητάς του και συντελείται μέσα από μια βεβαιότητα ενεργητικής διαφοροποίησης προς το άλλο. Έτσι διαμορφώνεται «μια πρωταρχική εμπειρία λογικής αναφοράς και επομένως σχέση». Το γεγονός όμως της σχέσης δεν εξαντλείται στην ικανότητα κατανόησής του αλλά, όπως αναφέρει ο Χρήστος Γιανναράς¹, ο τρόπος σχέσης είναι ο τρόπος της ζωής. Στο πλαίσιο αυτού, το έργο ενός επιστήμονα εμπειρίχει πρωταρχικά, πέρα από τις όποιες γνωσιακές και επιστημολογικές συναρτήσεις, μια οντολογική θεώρηση. Ο λόγος του αναδεικνύει πάνω απ' όλα «την απερίσταλη από το χρόνο και τη φθορά υπαρκτική του πληρότητα».

Η συζήτηση με τον καθηγητή Γ. Π. Λάββα για τους Αγίους Τόπους, μέσα από μια διαδρομή στους τόπους της μνήμης, της πίστης και της ιστορίας έχει διπτό στόχο: αφενός να εντυριφθεί σε καίρια ζητήματα της βιβλικής αρχαιολογίας και της επιστημολογίας της και αφετέρου να αναδείξει μια οντολογική πρόταση της Αρχαιολογίας ως επιστήμης που επιχειρεί στη διωτοκεμενική αυτεπίγνωση της σχέσης του ανθρώπου με τη μνήμη, την ιστορία, την πραγματικότητα και τις επιθυμίες του. Παράλληλα αναγνωρίζονται οι μνημοτεχνικές διαδικασίες και οι μαθησιακές διεργασίες του πιστού και του επιστήμονα στην προσπάθεια αναζήτησης ενός «νοήματος» για τους θεοβάδιστους αιτούς τόπους.

H Μνήμη, μητέρα των Μουσών, υπήρξε στην αρχαιοελληνική σκέψη ανάμνηση (Πλατωνίς) αλλά και συνείδηση του παρελθόντος (Αριστοτέλης). Ο W. Ong² συνέδεσε αυτή τη δυνατότητα δάκρυσης παρελθόντος-παρόντος και τις χρήσεις της μνήμης, με τη μετάβαση από έναν προφορικό σ' έναν εγγράμματο πολιτισμό, από μια «ωντανή μνήμη» σε μια κριτική συνειδητοποίηση και ανακατασκευή του παρελθόντος. Στον εβραϊκό εγγράμματο πολιτισμό, από την άλλη, η μνήμη δεν φάνεται να ταυτίζεται με τη γνώση του παρελθόντος αλλά με μια θρησκευτική επιταγή, η οποία ολοκληρώνεται μέσα από τις τελετουργίες και τις αφηγησίες. Το παρελθόν, με τον τρόπο με τον οποίο αναπαριστάται ή ανακατασκευάζεται, φαίνεται να παρουσιάζει μεγαλύτερη συνοχή απ' ότι σταν συνεβή. Ο Αγιοί Τόποι συγκροτήθηκαν ως μνημονικοί τόποι μέσα από μια διαδικασία ζωντανής μνήμης και τελετουργικής πίστης. Αν ωστόσο η μνήμη αποκαθίσταται ομοιότητες, το γνωσιακό έργο του ιστορικού και του αρχαιολόγου είναι μάλλον διερευνητικό και συνθετικό.

Γ.Π. Λάββας: Κατ' αρχήν η αναπαράσταση του παρελθόντος δεν είναι επαναφορά της πραγματικότητας ενός γεγονότος, αλλά της εικόνας του, όπως ζωγραφίζεται με τις πληροφορίες που είναι διαθέσιμες στο ζωγράφο αυτής της εικόνας. Μνήμη εδώ είναι, επομένως, οι διαθέσιμες πληροφορίες ή, ορθότερα, οι διαθέσιμες χρησιμοποιούνται από το συνθέτη της εικόνας ως πληροφορίες. Έχουμε έτσι, στην καλύτερη περίπτωση, μια κατά προσεγγίσιμη ανακατασκευή, που δεν μπορεί να είναι πλήρης παρά μόνο σε μεγάλο ή μικρό βαθμό προσεγγιστική του πλήρους ιστορικού γεγονότος. Αυτό ισχύει τόσο για την άμεση (όταν ο ενδιմουμένος είναι αυτόπτης μάρτυρας) όσο και για την έμφεση μνήμης (όταν στηρίζεται σε πληροφορίες άλλων). Η πίστη ελαυνεται συνήθως από τις διαθέσιμες πληροφορίες της μνήμης, αλλά συμπληρώνεται από την επιθυμία ή το πάθος του συναθημάτου, ώστε να δημιουργεί το μήγα μια ευρύτερης εικόνας για το αναπαριστώμενο ή ανακατασκευαζόμενο ιστορικό γεγονός. Μνήμη και πίστη συνθέτουν κατ' αυτόν τον τρόπο το ιστορικό θρη-

σκευτικό συμβάν που διαφοροποιείται από τα γεγονότα της ανθρώπινης ιστορίας, ευρυνόμενο με τη συμμετοχή ενός απεριένθωντος στοχείου, το οποίο και το απογεύωνται, τοποθετώντας το μεταξύ ουρανού και γης. Τέλος, η ιστορική συνείδηση -εφόσον παραμένει στο πλαίσιο των ανθρώπινων πραγμάτων- μοιραία συνδυάζεται με τη λειτουργικότητα της μνήμης ως αναπαραστατικής διαδικασίας με αποστασιατικό χαρακτήρα ολοκληρωμάτων του παρελθόντος. Εδώ υπάρχει η διαφορά, ότι δηλαδή τα αποστάσιμα από αποκούντον εσωτερική δομή και οργανωση στην πνευματική σφάιρα κάθε ανθρώπου. Χωρίς καν ανάγκη να πρέπει να είναι η σχέση των τριών αυτών δεδομένων ανταγωνιστική, αντίθετη ή συμπληρωματική η προτοτική, δεν αποκλείεται το αντίθετο.

Μ. Μικελάκης: Ουτόσο δύο φτιάχνει η δική μας συνείδηση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντικειμενική οντότητα.

Γ.Π. Λάββας: Αντικειμενική οντότητα δεν έχει ακόμα εντοπισθεί σ' ερευητικά όπου αυτοπλέκονται λογική και συναίσθιαση. Επομένως ο ιδανικός ερευνητής της βιβλικής αρχαιολογίας θα ήταν χρήσιμο να αφηγεί τα πρόγραμμα -ευρήματα και μαρτυρίες- να φωτίζουν το γενονός ως ουδέτερος τρόπος, αποφεύγοντας οριστικές ερμηνείες για ευθέτοτερο χρόνο, στην περίπτωση που μια μονοσήμαντη θέση δημιουργεί ασυμφωνία μαρτυρίας και ευρήματος. Ασφαλώς, η ενασχόληση με τη βιβλική αρχαιολογία,

όπου τα ευρήματα εντάσσονται στο πληροφοριακό πλαίσιο της Αγίας Γραφής και της λεπτής Παράδοσης, ενέργει τον κίνδυνο ο ερευνητής αρχαιολόγος να πέσει στην παγίδα της πίστης της αποστολικής. Είτε προσκυνητής αρχαιολόγος είναι είτε άθεος μελετητής σχετικών ευρημάτων, ασφαλώς διατρέχει κίνδυνο να υπηρετήσει τις ανορθόδοξες ροπές τόσο της πίστης, όσο και της αθεσίας.

M. Μικελάκης: Η βιβλική αρχαιολογία, ως διαδικασία κριτικής αποκτάστασης της μνήμης και της πίστης σε γνώση και ιστορία, έχει αποδώσει ένα πλούσιο corpus ερμηνειών για τους Αγίους Τόπους.

Γ.Π. Λάββας: Ο Ναός της Αναστάσεως είναι ένα μοναδικό τοπογραφικό σημείο, όπου αφενός αναμενγίνεται η ανθρώπινη περιέργεια και αναζήτηση ταυτότητας ενός «ιστορικού» γεγονότος -ας την ονομάσουμε αρχαιολογική έρευνα, όπως ισχύει για πάντοπλα άλλα ιστορικά γεγονότα. Αφετέρου όμως, ο ίδιος αυτός χώρος γίνεται το σημείο αναφοράς για τη δημιουργία της χριστιανικής πίστης, μιας όλλης ανθρώπινης ανάγκης και λειτουργίας, η οποία χρειάζεται το στήριγμα του ιστορικού γεγονότος -τη Σταύρωση και την Ανάσταση- σ' ένα χωρικό σημείο του πλανήτη, μαζί με τα γνωρίσματα της αντιστάχης πρᾶξης. Στην αρχαιολογική νομοτελεία, και το γενονός και ο τόπος επιτέλεστης του πρέπει να ταυτισθούν για ν' αποκήσουν το επίθετο του «ιστορικού» γεγονότος. Στην πίστη όμως, όπου κινούσα σύναψη είναι τα συναίσθημα και όχι ο ορθοδοξισμός, ο ρόλος του τόπου είναι σημαντικός ως σημείο αναφοράς και λιγότερος ως αποδεδειγμένα αυθεντικός τοπογραφικός χώρος. Η αμφιθήτη προσέγγιση, για παράδειγμα, του χώρου όπου βρίσκεται ο Ναός της Αναστάσεως, από μια μεριδια «ορθοδοξιστών δυτικών μελετητών της τοπογραφίας της Ιερουσαλήμ, δεν μειώσεις ούτε διαφοροποιήσει την πίστη των χριστιανών -ορθοδόξων, καθολικών, προτεσταντών και άλλων- έτσι, ώστε για πάιάσουν να προσεύχονται και να προσκυνούν τον τάφο του Χριστού και τον φρίκιο επιπλέο δράχο (και όχι «λόφο») του Γολγοθά. Δεν νοιμίων επίσης ότι τώρα που τα αρχαιολογικά τεκμήρια για την αυθεντικότητα των χώρων αυτών κερδίζουν σε πειστική κοίτηση θα αυξηθεί η πίστη. Εών πρέπει να διαχωρίσουμε λοιπόν την αρχαιολογική αναζήτηση (που είναι καθαρά «γηγιν», ορθοδοξική η επιστημονική ιδιότητα, με στόχο να ταυτισθεί ιστορικό το γεγονός με το χώρο) από την ανθρώπινη ανάγκη για πίστη, που γεννά η μεταφυσική αγωνία και δεν καθορίζεται μονοσήμαντα από χωρικές εξαρτήσεις.

Αν λοιπόν ο Ναός της Αναστάσεως ήταν για μερικούς, όπως για παράδειγμα τον M. Halbwachs, «κατασκευασμένος μηνύμονικός τόπος», τώρα μπορούν όσοι πίστευαν κατ' τέτοιο να αφιέρουσσον το «κατασκευασμένος» και να τον δεχθούν ως «μηνύμονικό τόπο», χωρίς την αμφιθήτη προσέγγιση γεγονότος και χώρου, ιδιωμένου πάντοτε από την οπτική γωνία του ιστορικού γεγονότος και όχι του θρησκευτικού συμβάντος. Η αμφιθήτη προσέγγιση που ξεκίνα από τη «ζωντανή μνήμη των γραπτών παραδόσεων» σπρέζεται, με τη σειρά της, όχι στη θρησκευτική πίστη αλλά σε πρακτικές αδυναμίες ανθρώπινου χαρακτήρα. Οι διά-

1. Το Ιερό Προσκύνημα του «φρικτού Γολγοθά» μετά τις επεμβάσεις του 1987.

2. Άποψη της μεγάλης διαμπέρως ρυμυγής του Ιερού Βράχου του «φρίκτου Γολγοθά».

φορες γραπτές πηγές, προερχόμενες από διαφορετικές χρονικές στιγμές και από γραφίδες ανθρώπων με ελιπή ή διαφρετική πληροφόρηση, έδωσαν λαβή σε ερμηνείες αμφιβήτησης (καλοπροαιρετές ή μη) από μεταγενέτερους μελετητές. Όλα αυτά απασχόλουν συνήθως την έρευνα, που έχει ως εργαλείο τον ορθό λόγο, δεν εγγίζουν όμως το άλλο μεγάλο και εξίσου απαραίτητο και δυναμικό τμήμα της ανθρωπίνης ύπαρξης, την πίστη που μπορεί να συγκεντρώνει ή να διαχωρίζει γεγονότα και τόπους, χωρίς να ενοχλείται από λογικές ανακολουθίες, αντίφασεις ή αντινομίες.

Μικελάκης: Πρόσφατες αιρετικές ερμηνείες και αμφιβήτησης της θέσης του Τάρου του Ιησού (M. Biddle) μας υπενθυμίζουν το «πίστευε και μη ερεύνα» της Εκκλησίας, ως ρητή εντολή για τη διατήρηση της μητής του παρελθόντος.

Γ.Π. Λαΐβας: Το «πίστευε και μη ερεύνα» υπήρχε μια αναγκαιότητα των πρώτων χριστιανικών αιώνων, σταν οι αιφέσεις και οι αντιπαράθεσεις του ελληνικού και του ιουδαϊκού κομμωθεωρητικού πνεύματος είχαν φθάσει σε ανυπέρβλητη ακρότητα. Η εσωτερική όμως αναγκαιότητα της σκέψης για ερωτήματα και έρευνα δημιουργήσει την ίδια εποχή και το αντίθετο μοτίο: «ερευνάτε τας γραφαίς». Ως προς τον Γολγοθά, δεν ενοχλεῖ την πίστη η αλληγορία του τοπογραφικού του σχήματος (από λόρο σε παρειά ενός λατομείου), ούτε επίσης μεταβάλλεται το σχήμα και η θέση του ήπιη λαξεύμενου «καινού μνημείου» (τάρου), που ανήκε στον Νικοδήμο και δέχθηκε τον νεκρό του Χριστού ή Ιησού. Ο Χριστός ή ο Ιησούς αφόρα στο θρησκευτικό επίπεδο της πίστης και όχι στην αρχαιολογική ταύτιση του ταφικού στημείου, από το οποίο έκινησε θειό συμβάν (τα βαύμα της Ανάστασης). Τα δύο επίπεδα συνδέονται χωρικά αλλά δεν συγχέονται ως γεγονότα. Εδώ ταφής ένας νεκρός που σταυρώθηκε και στο ίδιο σημείο αναστηθήκε ένας θεός. Το ότι ο νεκρός ήταν θεός δεν επηρεάζει την αρχαιολογική έρευνα. Εδώ ενδιαφέρει το γεγονός της ταφής ενός νεκρού, αφού την αρχαιολογική αναζήτηση ασχελεύεται με την ταύτιση του «καινού μνημείου» του Νικοδήμου, και όχι με το εάν εκεί τάφηκε και αναστηθήκε ένας θεός ή ένας άνθρωπος. Αν από τις διαθέσιμες πληροφορίες, τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις συσχετίσεις τους συνάγεται η βεβαιότητα της αιθεντικότητας του τάφου του Νικοδήμου, ο οποίος τον παρεχώρισε για να ταφεί ο Ιησούς, η αρχαιολογία αισθάνεται ικανοποιημένη. Όποιος θέτει το ερώτημα «τά-

φος του Ιησού ή του Χριστού» (όπως έκανε ο M. Biddle) υπερβαίνει τις δυνατότητες και τους στόχους της αρχαιολογικής έρευνας και θεολογικούς λόγους δεν πρέπει να παρεισφέρει το στοιχείο της αμφιβολίας και ως προς τα αρχαιολογικά δεδομένα, με τελικό στόχο την αμφισβήτηση του θεικού συμβάντος. Αυτό όμως είναι στην ουσία άποτον, αφού το ιστορικό γεγονός της ταφής του Ιησού με το συμβάν της θεικής του ιδιότητας συνδέονται μεν χωρικά, δεν ταυτίζονται ούτε αλληλεξέργατώνται όμως ουσιαστικά.

M. Μικελάκης: Στην περίπτωση πάλι του Γολγοθά, η αποκατάσταση της φυσιογνωμίας του (γεωμορφολογίας) ως λόφου, υπαρκείσας ως αγίου τοπού υπερανεστηκόντος, στην πραγματικότητα ενός λατομείου, διαμορφώνει μια νέα υπαρξιακή θεωρία του ως «μνημείου κάθε επιπονής προσάρτεις για την αναζήτηση του Υψηλού».

Γ.Π. Λαΐβας: Ο Γολγοθάς, είτε «λόρος» είπε λατομειο-βιθότυπα γεωμορφολογικό, δεν παίει να είναι «τόπος άγιος υπερανεστηκών», επειδή το γεγονός που εδώ ελαύνε χώρα περιέχει τα στοιχεία της θυσίας ενός θεού. Αυτά το κανουν Άγιο και Υψηλό και όχι το υψός ή το βάθος του εδάφους. Όπου πέρασε ή δέ, τι αγγέλη ή έψωσε ο Ιησούς μεταβάλλεται σε «άγιο» ή «ιερό τόπο» σύμφωνα με αποφάσεις Οικούμενικών Συνδώνων. Γίνεται δηλαδή ένα απόβασμα του παραδεισίου χώρου στη Γη. Ως τέτοιο αναδεικνύεται, ανεξάρτητα από τη μορφή του, ως σημείο αναφοράς «κάθε επιπονής προσπάθειας για την αναζήτηση του Υψηλού». Προϋπόθεση αλλωτεί για να υψωθείς είναι, σύμφωνα με τη χριστιανική διδαχή, να ταπεινώθεις, και στην περίπτωση του Γολγοθά ανταποκρίνεται αυτή η απάτηση και τοπογραφικά, ως σημείολογος συμβολής σπότων. Ο παλαιός συμβολισμός του Γολγοθά, ως λόφου και επιπονής προσπάθειας (ανηφορικός), δεν περιέχει εν τούτοις το δρόμο της πτώσης και του βιθύσματος που προσαγγέλλει την αναταστήση και την ανάσταση. Η τωρινή διαπιστώση της τοπογραφικής πραγματικότητας ταιριάζει ασφαλώς περισσότερο με την υπαρξιακή θέωρη που «φρίκτου Γολγοθά», ως του καβοδίου τούπου (βιθύσματος) του θανάτου, του ευρισκόμενου πληρούμενα στον «Κάτω Κόσμο», από όπου και μόνον μπορούσαν να προελθεῖ η ἀνόδος ή η ανάσταση, όπως άλλωτε απεικονίζεται και στη σχετική παράσταση της εις «Άδου Καθόδουν» ή της «Ανάστασης».

M. Μικελάκης: Η ανακάλυψη του Καθίσματος της Παναγίας ανέδειξε έναν νέο καθαγισμόντος τόπο λατρείας και ένα νέο πεδίο αναζήτησης και κριτικής σκέψης. Η καθήμενη Θεότοκος αποτελεί τον αρχαιοτέρο τύπο της βιζαντινής εικονογραφίας, όπως εκφράζεται σε σημαντικά θρησκευτικά μνημεία και αναπτύσσεται, ανάμεσα σ' άλλα, στο Μητρούλιο του Βασιλείου ου του Β', στον Ακάθιστο Ύμνο, στον Κανόνα του Μ. Σαββάτου κ.α.

Γ.Π. Λαΐβας: Το να θεωρηθεί η παράσταση της καθήμενης Θεοτόκου ως ένδειξη για να ταυτίσει το Καθίσμα της Παναγίας (το νέο κορυφαίο προσκύνημα μεταξύ Ιερουσαλήμων και Βηθλεέμ) με τον τόπο της Γέννησης του Ιησού είναι ένα πρόσθιο αγιογραφικό στοιχείο μαζί με τις άλλες υπάρχουσες σχετικές πληροφο-

ρίες. Αυτές περιέχονται τόσο στα Ευαγγέλια του Ματθαίου και του Λουκά όσο και στα απόκρυφα Ευαγγέλια, και ακόμα στο Κοράνι, ενισχύοντας αυτή την άποψη, σε συνδυασμό με τα πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα στο χώρο του Καθησμάτος.

Ας ξεκινήσουμε από τα επίσημα κείμενα που εγκρίθηκαν από την Εκκλησία, με κριτήριο την καταγωγή του Ιησού από το γένος του Δαυΐδ, ο οποίος κατάγεται από τη Βηθλέεμ, και σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη την πρέπει να γεννηθεῖ ο αναμενόμενος Μεσσίας. Αυτό προφητεύει πριν από εππακόσια χρόνια ο Μιχαίας (5.1): «καὶ οὐ, Βηθλέεμ, οίκος τοῦ Ἐφραὰ ... ἐκ σοῦ μοι ἔξελεύεται τοῦ εἰναι εἰς ἀρχόντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτού ἀπὸ ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰώνος». Ο Χριστός γεννέτας σύμφωνα με την επίσημη θέση της Εκκλησίας, στη Βηθλέεμ, είναι κατευθείαν πρόγονος του Αβραάμ και του οίκου του Δαυΐδ, όπως αποδεικνύει ο Ευαγγελιστής Ματθαίος (1.1), «Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυΐδ υἱοῦ Ἀβραάμ», αρχίζοντας το Ευαγγέλιο του και παραθέντας τρεις φορές από δεκάτεσσερις γενέτες, που αρχίζουν από τον Αβραάμ και καταλήγουν στον Ιησού. Έχει έτσι εξαφανισθεί, μέσα από τη θεοποντία της Αγίας Γραφής, ο χρόνος και ο τόπος της έλευσης του Μεσσία: α) η Βηθλέεμ ως τόπος καὶ β) η 42η γενέα της ιουδαϊκής ιστορίας, με πρώτη εκείνη του Αβραάμ, ως ο χρόνος του μεγάλου συμβάντος.

Οι ουσιολέκτικοι πληροφορίες που υπάρχουν για το γενόντος της Γέννησης όμως επιτρέπουν τη δημιουργία ενός πεδίου συζήτησης με περιοστέρες δυνατότητες. Καταρχήν, τη Γέννηση αναφέρουν μόνον δύο Ευαγγελιστές, ο Ματθαίος (2.1-13) και ο Λουκᾶς (2.1-13), οι λεγόμενοι Συνοπτικοί, οι οποίοι γράφουν τα κείμενά τους μετά το πρώτο Ευαγγέλιο, του Μάρκου, στο οποίο δεν υπάρχει λέξη σχετική, όπως το ίδιο

συμβαίνει και με τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Σύγχρονοι θεολόγοι πιστεύουν έτσι ότι οι Συνοπτικοί Ευαγγελιστές προσθέτουν τις πληροφορίες για τη Γέννηση χωρίς την πραγματική ροή των γεγονότων αλλά κυρίως με αναφορά στις προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης, για να ενισχύσουν τη Χριστολογία, δηλαδή τη μεσαινική ιδιότητα του Ιησού, η οποία εβάλλετο τότε από τους οπαδούς του Γνωστικισμού³. Αν θελήσει κάποιος να καταλάβει τη ροή και τις πραγματικές πληροφορίες που έχουμε για τη Γέννηση με γήινη λογική θα οδηγηθεί σε πολλά ερωτηματικά: στις δημήσεις για το μεγάλο αυτό γεγονός (τροπάρια, κάλαντα κ.λτ.) αναμειγνύονται π.χ. δύο χώροι που, με την πρακτική λογική, δύσκολα μπορούν να συνδυαστούν, το σπήλαιο και η φάτνη. Τα σπήλαια συνήθως είναι έξω από τις πόλεις και τους οικισμούς σε «τόπους έρημους» κατά το απόκριφο Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου (17.3), και ακόμη περισσότερο δεν έχουν στο εσωτερικό τους φάτνες, δηλαδή παχιά για τα ζώα. Τα τελευταία βρίσκονται, κατά κανόνα, σύμφωνα με τους Ευαγγελιστές Λουκᾶ και Ματθαίο, στα κατώγια των σπηλιών – «καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν» (Ματθ. 2.11), «ἐν τῇ φάτνῃ» (Λουκ. 2.7). Πώς, επομένως, μπορεί να γίνει κατανοητή αυτή η συνύπαρξη σπήλαιου-φάτνης;

Στο σημείο αυτό μπορεί ίσως να τελευταία ανασκαφή, που έφερε στο φως το Κάθισμα της Παναγίας για διαφωτίσει το θέμα. Η δημήση για το Κάθισμα-Βράχο, όπου «κάθισε» έγκυος η Παναγία να ξεκουραστεί κατεβαίνοντας από το υπόνυμο, καθώς πήγαιναν στη Βηθλέεμ για να απογραφούν με τον Ιωσήφ, παρατίθεται στα απόκρυφα Ευαγγέλια, τόσο στο Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου, όσο και σε εκείνη του Ψευδοματθαίου. Εκεί αναφέρεται ότι η Μαρία, ευρισκόμενη σ' έρημο τόπο (άρα όχι στην πόλη της Βηθλεέμ), μπήκε σε σπήλαιο, όπου και γέννησε. Και την «τρίτη ημέρα από τη γέννηση του Κυρίου

3. Οκταγωνικός Ναός Καθίσματος Παναγίας, το νέο κορυφαίο προσκύνημα μεταξύ Ιερουσαλήμ και Βηθλέεμ (Αρχείο Γ.Π. Λαζαρί).

μας Ιησού Χριστού η μακαριότατη Μαρία βγήκε από τη σπηλιά και μπήκε σ' ένα σταύλο, όπου απέθεσε σε φάτνη το γιο της, τον οποίο προσκύνησαν το βόδι και ο όνος» (Ψευδωματ. 14).

Εδώ λοιπόν φαίνεται να φωτίζεται το αίνυμα σπηλαίου-φάτνης, που ως διαδοχική ροή γεγονότων οδηγεί σ' ένα λογικοφανές συμπέρασμα: η Μαρία, ερχόμενη από τη Ναζαρέτ και πργαίνοντας στη Βηθλέεμ γέννησε στα περιχώρα της, πιθανώς κοντά στο Κάθισμα (το οποίο βρίσκεται στη μέση της απόστασης Ιερουσαλήμ-Βηθλέεμ). Στη συνέχεια μετακινήθηκε με τον λυστήρ και το Νήπιο στη Βηθλέεμ για την απογραφή, οπου, από έλλειψη ή στενότητα χώρου στα «καταλύματα» (στα σαλόνια του συγεγεινούσαν πιπίτιου του Ιωσήφ) που αναφέρει ο Λουκάς (2,6-7: «διότι ούκ ήν αύτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι», κατέφυγαν στο κατών του σπιτιού αυτού, όπου ο στάβλος και η φάτνη. Ανάλογο συμπέρασμα ανύνεται και από τη σχετική δημήτη για τη Γέννηση στο Καράνι, στο οποίο αφιερώνεται ολόκληρο κεφάλαιο στο Μύριαμ. Εκεί διαβάζουμε: «Συνέλαβε ιερόν, καὶ ἀπεσύρθη εἰς μεμαρκούμενόν μέρος. Κατέλαβον δὲ αὐτὴν αἱ ὄδηντος του τοκετού πλησίον δένδρου φοινικῶν» (Καράνιον Κεφ. ΙΘ', σ. 22-23⁴). Καν ενώ αἱ οδηνές του τοκετού είναι ιστχέρη, μια φωνή ακούνεται να λέγει: «Μή θλίβεσαι, ο Κύριος σου ἡνέῳξε ρύακα ὑπὸ τοὺς πόδας σου». Διλαστή πηγή νερού. Στα Κάθισμα της Παναγίας εντοπίζεται με τις πρόσφατες ανασκαφές ο αναγνός της πηγής αυτής, περα από τη σχετική χριστιανική δημήτη, η οποία επίσης αναφέρεται ν' αναβλίζει νερό εκεί που «κάθισε» η Παναγία. Στην επίσημη εκδοχή της Εκκλησίας, ως γνωστόν, παραμένει η Βηθλέεμ ως ο μοναδικός τόπος γέννησης. Αυτό συναρδεί βέβαια με τις διπολικές των δύο Συνοπτικών Ευαγγελιστών, οι οποίοι δεν αναφέρουν επίσης πουθενά τη λέξη «σπήλαιον», παρά μόνο τις λέξεις «οικία» και «πότνια».

Παρά όλα αυτά, τα γεγονότα της Γέννησης φαίνεται να έλαβαν χώρα σε δύο διαφορετικά σημεία: στο οπίλο ο «εἰς ἔρμον τόπον» και στη φάτνη του κατώγονου «εἰς πόλιν ... ήτις καλείται Βηθλέεμ» (Λουκ. 2,4). Το σπήλαιο αποστιώπαται επισήμως, όμως, η Εκκλησία δεν το αγνοεί, γεγονός που σημαίνει ότι υπήρξε, αλλά όχι στη Βηθλέεμ, και προπέτει την ένταξή του, ως παράδοση πλέον, στην Υμετόνα και την Αγιογραφία, μαζί με τη φάτνη. Μια πρώιμη παράσταση της Γέννησης που το Σινά είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική με προς την τοπογραφική θέση του πητηλίου. Εικονίζεται στο τοπειόδια μακριά από τον -επιπλέον- οικισμό της Βηθλέεμ. Η περίεργη αυτή σύγχυση των δύο χωρικών συντομίας «οικίλαιον-φάτνη» εξηγείται βέβαια με την αναφερθείσα επιθυμία της Εκκλησίας να κατοχυρώσει η μεσοιανική ιδιότητα του ιδρυτή της νέας θρησκείας απέναντι στους Γωνιστικούς. Δεν μπορούσε άμισης ν' αποκρύψει η ευρεία γνωστή της αληθινής ροής των γεγονότων, η οποία διαστέλλεται από το πρόκριτο Ευαγγελίο (η πρήγματα σημαντική των αγιογραφικών παραστάσεων), και με ενδιαφέροντα τρόπο και στο Καράνι, ο συγγραφέας του οποίου έχει υπόψη του ασφαλώς σχετικές πηγές άγνωστες σ' εμάς. Η απάντηση επομένως στο ερώτημα για τη σχέση της καθημενής Θεοτόκου στη χριστιανική ει-

κονογραφία με το Κάθισμα και τη Γέννηση είναι προφανής: είναι μια ακόμη ένδειξη για την αληθινή ροή των γεγονότων αυτών.

Αντί επιλόγου

Οι Αγιοί Τόποι έχουν αποδοθεί αγιογραφικά, υπνολογικά, ενορατικά, αλλά και μέσα από αρχαιολογικά, ιστορικά, θρησκειολογικά και φιλοσοφικά δοκίμια, σε διαφορετικές εποχές και από διαφορετικούς ανθρώπους. Η αναζήπηση της αντικειμενικότητας στο πλαίσιο αυτού είναι είναι η πειδαρίσθηση. Οι ποικίλες αυτές ερμηνείες αντανακλούν με τις απαντήσεις τους εύγλωττα και πειστικά τους προβληματισμούς κάθε εποχής. Όπως χρηματικής ιστορίας αναφέρει ο Γ. Ξηροπαΐδης⁵, σχολιάζοντας το λόγο του Χ.Γκ. Γκάταντης «τι κατανοείν είναι η διαρκής ανανέωση ενός διαλόγου που έχει ξεκινήσει πριν από ειςάρια. Προβαλλόμενα σε μια συγκεκριμένη ερμηνευτική προκατανόμηση συνεχίζουμε αυτόν το διάλογο». Ετσι αναδεχόμαστε ποτέ κληρονομούμενο από την παράδοση γόνιμα και το τροποποιούμενο επί τη βάσει των δικών μας εμπειριών, που επίσης είναι απόρριψα αυτού του απέρμονας διαλόγου με την παραδοσού.

Η ενασχόληση με τη βηματική αρχαιολογία, καθώς και η αναδίφηση σε «πολιτισμικά τοπία» μημάτια, πότσια και γνωστό, εμπειρεύεται τα στοιχεία ενός ημικού προβλήματος. Η ημιτά γνώση -γνώση εσωτερικευμένη- λειτουργεί, κατά την έρευνα και την ερμηνεία του αντικειμένου, όχι αι κανονιστική αρρχή αλλά ως οντολογική αναζήπηση, ως διαβούλευση και αναλογισμός με την ίδια μας την ύπαρξη. Αφορά τον ορθό βίο εν τω συνώλω του, γιατί «κάθε τρόπος της σχέσης είναι τρόπος της ζωής».⁶

Σημειώσεις

- * Τα αποσπασματικά από τα απόκριτα Ευαγγελία προέρχονται από το βιβλίο του Ι. Καραβδηνούλα. Απόκριτα Χριστιανικά Κείμενα - Α. Απόκριτα Ευαγγελία, Θεοκλέους 1999, σ. 88-89.
1. Χρ. Γεωργόρας, Προτάσεις Κραυγής Οντολογίας, Δάσκαλος, Αθήνα 1995, σ. 19.
2. Ρ. Μικενώτες - Φ. Ποραδόπουλος (επιμ.), Διαδρόμοι και Ζόπικα της Μητρόης, Ιστορίες και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις, Πανεπιστημιακό Αγαλμα, Αθενάδεμα 1999, σ. 13.
3. Τ. Αγγελίδης, Ο Συγγραφέας της Μαρίας, Αθήνα 2000, σ. 14-15.
4. Το ίδιο Καράνι, μετρ. ογκώδη Γ.Ι. Πεντάγκη, Αθήνα 2-1995, σ. 205.
5. Γ. Σπανόπεδη, «Κατανόηση, ερμηνεία και φαραγγιά», σ. Χ.Γκ. Γκάταντης, Ερμηνευτική προσέγγιση στην αρχαιολογία, Αθήνα 2001, σ. 205.
6. Γιωνάρας, σ. πλ.

Holy Land: A Route in the Land of Memory, Faith and History

M. Mikelakis

The discussion with Professor G. Lavae about the Holy Land has a dual objective. On the one hand to give us the opportunity to deal thoroughly with crucial issues of Biblical Archaeology, Anthropology, and Sociology; and on the other, to elevate Biblical Archaeology as a science which sees the self-consciousness of man as regards memory, history, reality and his own desires.

"It could be most useful, if the researcher of Biblical Archaeology, as a neutral observer, could let reality – finds and testimonies – enlighten up the events and restrain himself from final interpretations – which could be postponed in due time –, in case an obstinate or monolithic position could create a disagreement between testimonies and finds".

Βιβλιογραφία

- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Γ.: «Μια μεταβολή, θ., «Η αποκάλυψη της σπηλαίας της Σταυρούσσας του Θεοφάνειου», Νέα Σταύρος, Εκδόσεις Ιερού Κοινού του Παναγίου Τάφου, Έβρος 1988, σ. 315-346.
- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Γ.: «Ο τόπος της σπηλαίας της Σταυρούσσας της Θεοφάνειας του Αρχαρά», Νέα Σταύρος 147/1-722 (Αρχείο 2000), σ. 614-619.
- ЛАВАС Г.Р.: «Die Wandlungen der Auferstehungskirche zu Jerusalem von einst und die heutige Realität», Annalen d' esthétique 33 (1994), Βιβλιογραφία & Βιβλία, σ. 159-179.
- ЛАВАС Г.Р.: «The Rock of Calvary. Uncovering Christ's Crucifixion Site», Jewish Art and Ideal Jerusalem in Jewish Christian and Islamic Art 22, 1996, σ. 193-214, 147-172.
- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Γ.: «Ο τόπος της Αναστάσεως του Αντού ο Αρχοντούς», Αρχαιολογική πραγματεία, ζωή, χώροι, Καθηγητής Γ.Ρ., 1996, σ. 3.
- ΛΑΒΒΑΣ Γ.Γ.: «Το τέρας του Χριστού του Ιησού - Το αιγαίνο τούνδρων της αναστάσης», Καθηγητής Γ.Ρ., 1996, σ. 54.